

Kemunculan dan Peranan Parti Negara Sarawak (PANAS) dalam Politik Sarawak Menjelang Pembentukan Malaysia (1960 – 1963)

Emerging and Role of Parti Negara Sarawak (PANAS) in Sarawak's Politics on Eve of Formation of Malaysia

SUFFIAN MANSOR

ABSTRAK

British menyediakan beberapa ruang kepada penduduk Sarawak berpolitik dengan mengubal perlembagaan Sarawak agar dapat melatih penduduk Sarawak ke arah berkerajaan sendiri. Usaha ini termasuklah usaha memberi ruang kepada kegiatan berpolitik dan memperkenalkan pilihan raya negeri untuk Sarawak. Hal ini membawa penubuhan parti politik seperti Parti Negara Sarawak (PANAS). Penubuhan parti ini mendapat cabaran besar dalam kalangan sokongan bumiputera kerana penubuhan parti yang bertunjangkan bumiputera menyaingi kehadiran PANAS. Cabaran seterusnya ialah usaha PANAS untuk relevan dalam perikatan parti pro-Malaysia iaitu Sarawak Alliance Party (SAP). PANAS keluar dari perikatan tersebut. Hal ini membawa kepada cabaran ketiganya yang terpaksa berdepan dengan SAP dan parti pembangkang lain dalam PRN 1963. Tambahan daripada itu, pemimpin Tanah Melayu pula memberi sokongan kepada SAP dan mengkritik PANAS. Namun demikian PANAS terus bertahan dan telah menghadapi pelbagai cabaran yang mengancam survival parti tersebut. Artikel ini bertujuan untuk melihat peranan PANAS dalam usaha mendapat sokongan penduduk Sarawak dan terus relevan dalam perjuangan politik di Sarawak sekitar tahun 1960-1963. Kaedah kajian ini menggunakan kaedah kualitatif dengan membuat penyelidikan berdasarkan sumber primer dan sekunder. Dapatan kajian dalam artikel ini membuktikan bahawa walaupun pelbagai cabaran dihadapi oleh PANAS sepanjang tempoh kajian namun PANAS mampu bertahan hingga berjaya menempatkan dirinya dalam Council Negri selepas pilihan raya negeri 1963.

Kata Kunci: PANAS; Sarawak; Abang Mustapha; Malaysia; Bumiputera

ABSTRACT

The British provided some space for the people of Sarawak to engage in politics by drafting the Sarawak constitution in order to train the people of Sarawak towards self-government. These efforts include efforts to make room for political activities and introduce elections for the state. In consequence several parties had form included the Parti Negara Sarawak (PANAS). The establishment of this party poses a big challenge among bumiputera support because the establishment of other parties based on bumiputera competed with the presence of PANAS. The next challenge is the PANAS effort to be relevant in the pro-Malaysian party alliance i.e. Sarawak Alliance Party (SAP). PANAS had break away from SAP. It leads to the thirds challenges which had to face SAP and other opposition party in 1963's election. In addition, the leaders of Malaya had given support to SAP and condemned PANAS in election. However, PANAS continues to survive and had faced various challenges that threaten the survival of the party. This article aims to look at the role of PANAS in efforts to gain the support of the people of Sarawak and remain relevant in the political struggle in Sarawak around 1960-1963. This research method uses qualitative methods of doing research based on primary and secondary sources. The findings of the study in this article proved that despite the various challenges faced by PANAS during the study period, PANAS was able to survive to successfully place itself in the State Council after the 1963's state election.

Keyword: PANAS; Sarawak; Abang Mustapha; Malaysia; Bumiputera.

PENGENALAN

Sejarah organisasi politik Sarawak yang menyertai Pilihan Raya Negeri (PRN) hanya muncul pada akhir tahun 1959. Jikalau dibandingkan dengan negara jiran, perkembangan ini dilihat sebagai agak lambat. Halini dikatakan demikian kerana beberapa faktor

tertentu dalam sejarah Sarawak yang tidak merangsangkan perkembangan ini. Zaman pemerintahan keluarga Brooke, politiknya dikuasai oleh raja dan pembesar-pembesar Melayu tradisional. Pemerintahan keluarga Brooke tidak memberi ruang yang luas kepada penduduk tempatan berpolitik. Namun demikian pada awal tahun 1930-an, kesedaran men-

genai keperluan untuk mengadakan organisasi sosio-ekonomi telah muncul. Fajar Sarawak sebuah akhbar berbahasa Melayu memulakan arena persoalan mengenai perlunya satu perubahan ke atas penduduk Sarawak khususnya penduduk Melayu. Dengan itu, munculnya Persatuan Kebangsaan Melayu Sarawak (PKMS) pada 1939. Manakala semasa pemerintahan Rajah III, Rajah Vyner Brooke satu lagi perubahan besar telah dilakukan oleh pemerintah ketika itu. Pada Januari 1941, beliau telah menyatakan hasrat untuk membentuk sebuah perlembagaan bertulis bagi Sarawak. Ia kemudiannya dikenali sebagai *The Nine Cardinal Principle* (Robert Reece 1983 : 18). Pemerintahan Jepun di Sarawak (1941-1945) mengganggu sedikit perkembangan kegiatan berpersatuan di Sarawak. PKMS yang baharu sahaja ditubuhkan telah 'disekat' dari beroperasi. Jepun bimbang akan kegiatan PKMS yang bersifat politik yang boleh mengancam kedudukan Jepun di Sarawak. Hanya persatuan-persatuan yang mengikut dasar-dasar Jepun dibenarkan (Mohammad Hasbie Sulaiman 1993).

Kesedaran tentang kedaulatan Sarawak muncul selepas 1945. Perkara ini dibuktikan lagi dengan kesedaran penduduk tempatan khususnya orang Melayu mengenai masa depan mereka apabila mereka mengerakkan usaha anti-penyerahan. Peristiwa anti-penyerahan merupakan salah satu manifestasi kesedaran politik penduduk Sarawak pada peringkat awal. Namun demikian, ianya tidak membawa kepada penubuhan parti politik seperti apa yang berlaku di Tanah Melayu, apabila penduduk Melayu bangkit menentang Malayan Union dan menubuhkan parti politik Melayu yang dikenali sebagai *United Malays National Organization* (UMNO). Menjelang tahun-tahun 1950-an, kerajaan British telah memulakan langkah untuk melatih penduduk Sarawak untuk berkerajaan sendiri. Perlembagaan Sarawak telah dirombak dan diubah suai untuk mencapai matlamat ini. Oleh itu, Ordinan Pilihan Raya Council Negri telah digubal pada 1956 bagi mengadakan PRN bagi setiap majlis daerah dan majlis bandaran. PRN perbandaran bagi Majlis Perbandaran Kuching telah dimulakan pada 4 November 1956. Satu perkara yang pelik dalam PRN tersebut adalah tiadanya pertubuhan politik yang ditubuh untuk bertanding dalam PRN tersebut. Semua calon hanya bertanding secara individu ataupun secara kelompok. Menyedari hakikat ini, maka penduduk Sarawak mulai memikirkan mengenai peri pentingnya untuk menubuh sebuah organisasi bagi menghadapi PRN umum pada

tahun 1959. Dalam perkara ini kaum Cina tampil ke hadapan untuk mengetuai penubuhan parti pertama di Sarawak iaitu *Sarawak United People's Party* (SUPP). Namun demikian, kemunculan SUPP dianggap sebagai satu cabaran kepada kaum bumiputera untuk berpolitik. Ini kerana SUPP diasaskan oleh pemimpin Cina, dan diketuai oleh pemimpin Cina telah menjadikan SUPP (walaupun pada dasarnya bukan parti perkauman) sebagai parti bagi orang Cina. Pada masa yang sama, kedudukan kaum bumiputera jauh ketinggalan dari arus pembangunan ekonomi. Hal ini diakui oleh laporan Suruhanjaya Cobbold¹ bahawa SUPP merupakan parti yang didominasi oleh pemimpin Cina dan terdapat kebimbangan kaum bumiputera terhadap dominasi ini. (Report of the Commission of Enquiry, North Borneo And Sarawak 1962: 8). Sebagai menyahut cabaran ini, maka salah seorang pemimpin Melayu iaitu Abang Mustapha Abang Haji Mustapha² telah mengerakkan usaha untuk membawa penduduk bumiputera untuk menubuh organisasi politiknya sendiri. Dengan itu juga tertubuhnya Parti Negara Sarawak (PANAS) pada 9 April 1960.

Sehubungan dengan itu, artikel ini cuba membicarakan tentang penubuhan PANAS dan peranannya dalam memperjuangkan kemerdekaan dan mempertahankan hak kaum bumiputera. Dalam masa yang sama akan dibicarakan tentang cabaran yang akan ditempo oleh PANAS dalam tempoh tiga dekad penubuhannya iaitu sebelum pembentukan Malaysia.

PENUBUHAN PANAS

Seperti telah dijelaskan lebih awal tadi penubuhan PANAS diusahakan oleh Abang Mustapha. Ketika itu beliau memegang jawatan penasihat kerajaan tentang hal ehwal penduduk pribumi. Pihak kerajaan British telah memberi cuti tiga bulan kepada beliau untuk mengadakan mesyuarat dengan kunsular-konsular yang tidak menyertai SUPP untuk penubuhan sebuah parti baru. Akhirnya, PANAS telah ditubuhkan. Nama parti ini mencerminkan satu cita-cita tinggi untuk rakyat Sarawak pada masa hadapan. Perkataan 'NEGARA' diambil sebagai menunjukkan manifestasi hasrat untuk mencapai kemerdekaan Sarawak dan membina sebuah negara yang teratur dan aman. Hal ini mungkin menjadi hasrat pemimpin-pemimpin PANAS. Bagi kerajaan British di Sarawak, penubuhan PANAS merupakan satu parti sayap kanan yang mampu mengimbangkan

pengaruh SUPP dalam politik Sarawak.

Secara ringkasnya, penubuhan PANAS adalah berlandaskan objektif untuk meningkatkan taraf hidup rakyat Sarawak, menegakkan hak asasi kaum di Sarawak dan menuntut hak berkerajaan sendiri serta kemerdekaan dengan jalan yang aman (*Utusan Sarawak* 16 April 1960). Parti ini juga ditubuhkan berasaskan kepada prinsip pelbagai kaum. Dasar utama parti ini bertujuan untuk menjalankan kerjasama dengan British ke arah keamanan, keharmonian dan kesejahteraan di Sarawak.

Jawatankuasa Pusat pertama parti ini terdiri daripada lima orang Melayu, tujuh Cina, tiga Iban, tiga Bidayuh dan seorang Melanau. Abang Mustapha dilantik sebagai presiden parti manakala Abang Othman dilantik sebagai setiausaha agongnya. Jika dilihat kepimpinan PANAS, ia mempunyai kekuatan yang tersendiri. Nama-nama seperti William Tan, Lo Foot Kee, Ngui Ah Shin dan Tan Tsak Yu mencerminkan PANAS cuba mendapat sokongan daripada kaum Cina. Walaupun nama-nama seperti Edward Jerah dan Austin Jaga tidak begitu dikenali tetapi penyertaan Temenggung Jugah dalam PANAS seperti itu memberi satu lagi kekuatan kepada PANAS untuk meluaskan pengaruhnya ke kawasan-kawasan pedalaman Sarawak. Sementara itu, Abang Ikhwan Zainie dan Leong Ho Yuen menjadi senjata penting dalam menyebarkan maklumat PANAS ke seluruh Sarawak kerana kedua-dua mereka merupakan orang penting dalam persurat khabaran di Sarawak. Abang Ikhwan Zainie merupakan penyunting kepada akhbar *Utusan Sarawak*. Manakala Leong Ho Yuen merupakan penyunting dan pemilik surat khabar *Vanguard* yang merupakan surat khabar berbahasa Cina. Suratkhbar ini juga mempunyai versi Inggeris (Ong Kee Hui 1998 : 457).

Pada peringkat awal, pemimpin-pemimpin PANAS telah menjalankan usaha penerangan mengenai PANAS kepada penduduk Sarawak di beberapa tempat Sarawak. Antara tempat-tempat dilawati bukan sahaja setakat di kawasan Kuching tetapi juga ke kawasan pedalaman Sarawak seperti Engkilili (*Utusan Sarawak* 27 September 1960), Pusa (*Utusan Sarawak*, 6 Oktober 1960), Baladin, Spaoh, Debak (*Utusan Sarawak*, 15 Oktober 1960) dan Lundu (*Utusan Sarawak*, 23 Julai 1960). Abang Mustapha dan Andrew juga pergi jauh ke utara Sarawak seperti ke Lawas, Miri, Marudi dan Bintulu untuk meluaskan pengaruh PANAS dengan menubuhkan cawangannya di kawasan tersebut (Bob Reece 1993: 148). Usaha rombongan itu tidak sia-sia, malah mendapat sokongan bukan

sahaja dalam kalangan orang Melayu tetapi kaum-kaum lain juga memberi sokongan kepada PANAS. Sokongan orang Iban kepada PANAS mulai kukuh apabila Temenggung Jugah dan Pengarah Montegrai menyertai PANAS (*The Sarawak Tribune*, 8 May 1961: 7). PANAS juga mendapat sokongan dari kaum Bidayuh di Bahagian Pertama. Di Batu 32, Jalan Simanggang - Kuching, rombongan Abang Mustapha mendapat sambutan dari masyarakat Bidayuh yang diketuai oleh Dukau (*Utusan Sarawak* 23 Ogos 1960)³. Selain itu rombongan PANAS juga cuba menarik sokongan kaum Jawa di Batu 32, Kuching (*Utusan Sarawak*, 19 Julai 1960).

Walau bagaimanapun, penduduk bumiputera tidak sepenuhnya menyokong PANAS. Apa yang berlaku keatas SUPP juga berlaku keatas PANAS. Jikalau SUPP dilihat parti Cina, PANAS pula dilihat sebagai parti Melayu. Perkara ini disetujui oleh Margaret Clark Roff. Roff berpendapat bahawa kemunculan PANAS sebagai satu tindak balas langsung penduduk Melayu kepada penubuhan SUPP. Oleh kerana itu, Abang Mustapha berusaha untuk menyimbangkan keadaan dengan mengurangkan pengaruh China dalam politik Sarawak (Margaret Clark Roff 1974: 65). Abang Mustapha pula melambangkan golongan aristokrat tradisional Melayu yang cuba menguasai semula politik Sarawak selepas kuasa mereka lemah apabila British mengambil-alih Sarawak selepas Perang Dunia Kedua. Keadaan ini merisaukan penduduk bumiputera bukan Islam. Malahan ada pihak yang menyoal mengenai perkataan "NEGARA" sebagai melambangkan kemelayuan dalam PANAS (*The Sarawak Tribune*, 27 April 1960 : 4). Dalam hal ini pemimpin PANAS menafikan bahawa partinya bukanlah parti Melayu tetapi parti untuk semua penduduk Sarawak. Perkara ini boleh dilihat pada ahli jawatankuasanya yang terdiri dari pelbagai kaum. Namun demikian, nasib PANAS sama dengan SUPP kerana telah dipandang sebagai parti perkauman. Perkara ini memberi kesan ke atas perjuangan PANAS pada tahun-tahun berikutnya.

PERJUANGAN PANAS

PANAS mempunyai matlamat tersendiri dalam beberapa perkara mengenai isu-isu semasa di Sarawak. Matlamat PANAS juga seperti SUPP mempunyai rancangan untuk mencapai taraf berkerajaan sendiri dan kemerdekaan untuk Sarawak. Namun demikian, perjuangan PANAS

untuk mencapai kedua-dua matlamat ini berbeza dengan SUPP. PANAS seperti telah dijelaskan lebih awal tadi merupakan parti pro-British. Oleh itu, ia cuba mencapai matlamat berkerajaan sendiri dan kemerdekaan menerusi jalan yang sederhana. Dengan kata lain cuba mencapai matlamat tersebut secara berperingkat-peringkat. Langkah ini diambil oleh PANAS demi menyediakan satu tapak kukuh dari segi pendidikan dan pembangunan ekonomi bumiputera sebelum mereka dibebaskan untuk menentukan nasib dan masa depan mereka sendiri. Memandangkan penduduk bumiputera yang ketinggalan jauh sama ada dalam bidang politik, ekonomi mahupun sosial maka perlu pihak kerajaan membimbing penduduk bumiputera agar dapat bersaing dengan kaum Cina.

Oleh kerana itu, PANAS tidak bersetuju dengan pendekatan SUPP yang mahu kemerdekaan secepat mungkin. Dalam kenyataan PANAS pula menyatakan, "...[t]he Party does not at this stage believe that early independance would be of benefit to the people of Sarawak as a whole (Sarawak by the Week, 17-23 April 1960, No. 17/60)." PANAS berpendapat bahawa matlamat untuk berkerajaan sendiri dan kemerdekaan harus dijalankan secara berperingkat sehingga penduduk Sarawak "... can take their proper share in running the affairs of Sarawak (Sarawak by the Week, 17-23 April 1960, No.17/60)." Datuk BandAbang Mustapha menyatakan cara SUPP tidak sesuai dengan keadaan di Sarawak. Beliau menyatakan bahawa, "[t]heir declared policy is not suitable and not agreeable to everybody in the whole country. We don't want to have in independence overnight as they do (Sarawak Tribune, 19 February 1960)." Dasar PANAS ini bermakna bahawa bumiputera yang belum bersedia untuk berkerajaan. Abang Othman berpendapat bahawa usaha untuk mempercepatkan proses berkerajaan sendiri akan membawa keadaan tidak stabil bagi Sarawak pada masa hadapan; "[b]ila kerajaan-sendiri dan kemerdekaan itu dipaksakan ka-atas rakyat Sarawak pada hal mereka itu belum bersedia untok-nya, maka Sarawak harus-lah akan menjadi Congo yg kedua (Utusan Sarawak 22 September 1960 : 2)." Dengan kata lain PANAS tidak mahu Sarawak selepas kemerdekaan dalam keadaan huru-hara.

Salah seorang ahli PANAS iaitu Abang Ikhwan Zainie berpendapat bahawa usaha penubuhan SUPP sebagai usaha yang terburu-buru dan tidak melihat gambaran keseluruhan penduduk Sarawak. Ini dapat dilihat melalui kata-kata beliau dalam Utusan

Sarawak seperti berikut;

...setengah2 ahli2 politik itu choma memandangkan keadaan kaumnya sahaja dan tidak-lah pandangannya itu terus ka-kampung2,ka-ulu2, ka-rumah2 panjang, ka-desa2 dan tempat2 terpenchil, pada hal di-sana-lah tempat2 tinggal sebahagian besar daripada penduduk2 Sarawak ini. Hendak-lah di-ingatkan bahawa kerajaan-sendiri dlm dua tiga tahun ini adalah kerajaan-sendiri untok satu kaum sahaja. Akibat-nya kelak amat menyedihkan.

(Utusan Sarawak, 24 September 1960 : 2)

Kenyataan Abang Ikhwan Zainie ini memperlihatkan kebimbangan beliau mengenai kaum Cina yang akan menguasai Sarawak selepas merdeka. Dalam masa yang sama penduduk bumiputera akan terus ketinggalan dan menjadi masyarakat pinggir sahaja. Berdasarkan penelitian terhadap beberapa kenyataan di atas, PANAS bukan semata-mata condong kepada bumiputera tetapi cuba melatih penduduk Sarawak ke arah perpaduan dan membentuk Sarawak yang lebih harmoni pada masa depan. Untuk mencapai matlamat ini maka PANAS menyokong semua usaha penyatuan penduduk Sarawak menerusi beberapa strategi parti tersebut.

Oleh kerana itu, PANAS memberi sokongan terhadap dasar British untuk menyelaraskan sistem pendidikan di Sarawak. Ini merupakan strategi asas PANAS. Dalam ucapan Abang Mustapha di Batu 17, menyatakan bahawa; "...PANAS akan sentiasa bekerja ke arah penciptaan satu sistem pelajaran kebangsaan. Untok maksud ini maka kita perlunya menggunakan satu bahasa pengantar yg sama dalam sekolah2 (Utusan Sarawak, 2 Ogos 1960)". Beliau percaya hanya bahasa Inggeris sahaja dapat menyatukan kaum-kaum di Sarawak. Beliau percaya bahawa bahasa Inggeris tidak akan mengancam kebudayaan sesuatu kaum.

Bagi PANAS, pendidikan merupakan tali yang mengikat perpaduan kaum-kaum di Sarawak. PANAS telah mengeluarkan satu kenyataan rasmi sebagai menunjukkan sokongan mereka terhadap usaha kerajaan British untuk mewujudkan sistem pendidikan kebangsaan bagi sekolah-sekolah di Sarawak. Antara lain kenyataan itu berbunyi;

Sarawak is a multi-racial and for the sake of national unity a national system of education is of paramount importance, whereby children of all races can be brought together particulaly in their formative years. Therefore we support government's proposal to introduce a national education system using English as the medium of instruction inthe secondary schools... we strongly advocate that all schools in Sarawak should have a common syllabus and textbooks, the context of which will be to

create Sarawak conciousness and national unity.

(*Sarawak by the Week* 26 November- 2 Disember 1961 : 12)

Dengan itu PANAS tidak menyokong penggunaan bahasa ibunda kaum-kaum tertentu sebagai bahasa pengantar di sekolah-sekolah kerana ianya akan menimbulkan masalah antara kaum. Ini bukan bermakna PANAS mengeneppikan penggunaan bahasa ibunda bangsa lain. Dalam perkara ini PANAS mencadangkan penggunaan bahasa dan kesusasteraan ibunda masing-masing harus diajar di sekolah-sekolah untuk memelihara kebudayaan kaum masing-masing.

Dalam soal kegiatan komunis pula PANAS menentang perjuangan komunis. Abang Mustapha menganggap kegiatan komunis boleh membawa kepada ketidakstabilan bagi Sarawak. PANAS menyokong semua langkah kerajaan British membentaras komunis dan menentang gerakan komunis di Sarawak. Abang Mustapha mahu agar perbelanjaan dalam bidang ini ditambah (*Sarawak by The Week* 13 Julai - 6 Ogos 1960 : 4) memandangkan kegiatan komunis yang semakin hari semakin bertambah mengancam keamanan dan kestabilan Sarawak, “[p]eace, good order and security will be at jeopardy without a strong and efficient police force (*The Sarawak Tribune* 2 August 1960 : 5).” Oleh itu PANAS menyeru agar penduduk Sarawak setia kepada negaranya dan mematuhi undang-undang negara. Dalam perkara ini Abang Mustapha menambah bahawa, “. . . urged all members to cultivate that spirit of Sarawak conciousness and to regard themselves as one people, so that by their action they would show themselves as loyal and law – a biding citizens of Sarawak to which they owe undivided and free allegiance (*The Sarawak Tribune*, 2 August 1960: 5).

Sementara itu, hubungan yang baik dengan kerajaan British juga membolehkan PANAS bergerak dengan bebas tanpa disangsi oleh British. Ini berbeza dengan SUPP yang sering menjadi sasaran British sebagai parti berunsurkan komunisme. Oleh itu juga, penduduk bumiputera dihantui tuduhan ke atas SUPP yang mempunyai berunsur komunis. Malah laporan dari seorang wartawan New York Times, Bernard Kalb yang melawat Sarawak pada tahun 1960 menerangkan bahawa kemunculan PANAS adalah kerana terdapat unsur-unsur komunis dalam SUPP (*The Sarawak Tribune*, 17 Januari 1961 : 3). Atas isu ini juga PANAS lebih mudah mendapat sokongan daripada rakyat. British juga menggunakan kuasanya membuat beberapa tekanan

pada pemimpin bumiputera untuk menyokong PANAS. Selain itu, penubuhan PANAS juga mendapat penerangan lebih jelas menerusi Utusan Sarawak, seperti dinyatakan awal tadi editornya Abang Ikhwan yang juga ahli PANAS.

CABARAN PANAS

Sokongan penduduk Sarawak kepada PANAS agak memberangsangkan. Setahun selepas penubuhannya, PANAS mempunyai ahli berdaftar seramai 25,000 orang dan kira-kira 21,000 ahli yang menunggu pendaftaran mereka diluluskan (CO 1030/1208 June 1961). Jumlah ini menimbulkan persoalan kerana jikalau diteliti dengan lebih mendalam adakah PANAS menerima sokongan padu daripada penduduk pelbagai kaum di Sarawak? Oleh itu, jumlah ahli PANAS yang dinyatakan tidak dapat melihat komposisi sebenar kaum sebagai ahli PANAS. Ini kerana Sarawak didiami oleh penduduk daripada pelbagai latarbelakang.

Bagi bumiputera bukan Islam khususnya kaum Bidayuh, mereka merupakan penyokong kepada PANAS selain SUPP. Ini dibuktikan dengan kejayaan besar kedua-dua parti dalam PRN umum 1963 di Bahagian Pertama. Bagi kaum Iban dan Orang Ulu, sokongan mereka juga kuat khususnya selepas kemasukan Temenggung Jugah. Penyertaan Temenggung Jugah dalam PANAS membawa reputasi PANAS semakin meningkat. Temenggung Jugah berperanan mengembangkan pengaruh PANAS keluar daripada Bahagian Pertama khususnya di Bahagian Ketiga. Ramai Tuai-tuai rumah dan penghulu Iban memberi sokongan kepada PANAS (CO1030/1208 April 1961). Walau bagaimanapun, sokongan ini hanya peringkat awal. Ini kerana selepas itu penduduk Iban telah meminta Temenggung Jugah memimpin parti baharu yang berteraskan sokongan pada orang Iban. Akhirnya, Temenggung Jugah keluar daripada PANAS untuk memimpin Parti Persaka Anak Sarawak (PESAKA). Sementara itu, seorang lagi pemimpin Iban iaitu Pengarah Montegerai juga keluar daripada PANAS. Beliau juga telah menyertai PANAS.

Sementara itu PANAS menghadapi cabaran hebat daripada SUPP untuk mendapat sokongan penduduk tempatan di Bahagian Pertama. Persaingan ini berterusan dengan lawatan dan kempen-kempen pemimpin tertinggi kedua-dua parti mengadakan lawatan ke daerah-daerah di Bahagian Pertama. Sebagai contohnya di Batu Kawa, walaupun PANAS berjaya membuka cawangannya, ia gagal mendapat

sokongan majoriti penduduk tempatan. Kesemua ahli jawatankuasa, yang berjumlah 37 orang, cawangan PANAS di Batu Kawa ialah orang Melayu. Masyarakat Cina di Batu Kawa mengambil sikap untuk menyokong SUPP (CO 1030/1208 December 1960). Keadaan ini berlaku dikaitkan dengan sikap Abang Mustapha yang cuba menunjukkan bahawa PANAS sebagai parti pembela kaum bumiputera. Beliau sering mengingatkan penduduk bumiputera dengan ucapan bahawa jikalau SUPP berkuasa akan membawa Sarawak dibanjiri oleh imigran Cina dan tanah penduduk bumiputera akan diambil-alih oleh orang Cina. Ucapan-ucapan ini menyebabkan orang Cina tidak memberi banyak sokongan ke atas PANAS (CO 1030/1208 November 1960).

Manakala sebahagian pemimpin Cina yang menyertai PANAS juga tidak kekal lama dalam parti tersebut. Apabila rancangan Malaysia diumumkan, orang Cina dalam PANAS bertindak dengan menubuhkan Persatuan Cina Sarawak (SCA). Tujuan SCA adalah untuk menyatukan kaum-kaum Cina yang pro-Malaysia di Sarawak. Parti baharu ini dipimpin oleh bekas pemimpin tertinggi PANAS iaitu William Tan (*Utusan Sarawak*, 30 Jun 1962). Oleh kerana SUPP mendapat sokongan kuat orang Cina dan SUPP juga menentang Malaysia, maka SCA menjadi alat untuk memecah sokongan orang Cina kepada SUPP. Kehilangan William Tan daripada PANAS meninggalkan kesan besar keatas PANAS. Pada peringkat penubuhan PANAS, William Tan bukan sahaja bertanggungjawab membawa orang Cina kedalam PANAS tetapi menjadi orang yang membawa penghulu-penghulu Iban memberi sokongan kepada PANAS. Malahan, beliau juga menjadi orang penting dalam membawa Temenggung Jugah dalam PANAS (Ong Kee Hui 1998 : 457). Penubuhan SCA mencerminkan bahawa PANAS gagal memainkan peranan dalam perjuangan untuk meraih sokongan orang Cina. Oleh itu, pihak Perikatan Tanah Melayu melihat keadaan ini adalah wajar diwujudkan sebuah parti berteraskan orang Cina di Sarawak bagi melawan SUPP.

Namun demikian, sokongan orang Melayu lebih menarik. Orang Melayu telah mengalami perpecahan dalam tahun 1945 sehingga 1951 iaitu sewaktu berlakunya gerakan anti-penyerahan. Tahun-tahun ini merupakan tahun yang menyedihkan bagi Orang Melayu. Sanib Said dalam artikelnya menyentuh bahawa tahun-tahun itu melemahkan perpaduan bangsa Melayu di Sarawak (Sanib Said 1989 : 97). Keadaan ini jelas apabila PANAS ditubuhkan timbulnya kesangsian orang Melayu

sendiri terhadap PANAS. Keadaan ini berpunca dari tindakan sebahagian besar pemimpin PANAS dahulu yang menyokong penyerahan terutamanya Abang Mustapha yang merupakan ketua Persatuan Pemuda Melayu (YMA) yang bertujuan untuk mengumpul sokongan pro-penyerahan (Mohammad Hasbie Sulaiman 1993 : 91-92). YMA merupakan satu-satunya persatuan yang menyokong penyerahan. Persetujuan Abang Mustapha untuk menyokong penyerahan pada tahun 1946 telah diumpamakan oleh penduduk Melayu Sarawak sebagai menjual negeri Sarawak kepada British (Ghazali Shafie 1998 : 49).

Oleh kerana itu, PANAS gagal mendapat sokongan penuh orang Melayu. Utusan Sarawak menyeru agar penduduk Sarawak menyokong PANAS, tetapi mendapat kritikan golongan anti-penyerahan. Mereka mengkritik Utusan Sarawak dengan bertanyakan adakah hanya dua parti (SUPP dan PANAS) sahaja membuat British memberi Sarawak untuk berkerajaan sendiri dan kemerdekaan. Perasaan tidak menyokong PANAS dan perasaan anti-penyerahan jelas terbayang dalam kenyataan golongan anti-penyerahan ini apabila mereka menyatakan bahawa;

...pencapaian kerajaan-sendiri atau kemerdekaan itu choma boleh didapati menerusi badan2 politik dan tidak sebaliknya, walau pun badan2 politik itu tidak mewakili sepenuhnya saluruh raayat se-buah negeri...Kerajaan British dengan sengahaja-nya tidak mengindahkan bengkangan2 bersama anti-cessionist2 bagi mempertahankan kemerdekaan Sarawak menerusi 16 buah perseketuaan yang mewakili lebeh tiga-suku penduduk asli negeri ini, bukan orang2 asing, tidak shak lagi.

(*Utusan Sarawak*, 30 Ogos 1960: 2)

Kenyataan di atas benar-benar menunjukkan orang Melayu tidak menunjukkan sokongan penuh kepada PANAS. Malahan lawatan Abang Mustapha ke Sibu untuk meraih sokongan orang Melayu-Melanau menghadapi sambutan dingin. Ini kerana Barisan Pemuda Sarawak (BPS) yang berpusat di Sibu menghalang perkembangan pengaruh Abang Mustapha ke Sibu (CO 1030/1208 December 1961). BPS yang merupakan salah satu pertubuhan anti-penyerahan masih lagi mempunyai perasaan dendam atas tindak-tanduk Abang Mustapha yang menyokong penyerahan. Walaupun Abang Ikhwan Zainie merupakan salah seorang pemimpin anti-penyerahan yang menyertai PANAS, keadaan ini gagal menarik mahupun mengubah prespektif orang Melayu anti-penyerahan keatas Abang Mustapha. Ini menjelaskan lagi bahawa PANAS bukan parti mutlak Melayu.

Untuk tahun-tahun selepas penubuhan PANAS, golongan yang tidak menyokong Abang Mustapha telah mengerakkan usaha mereka sendiri sehingga berjaya menubuh parti mereka sendiri. Parti ini dikenali sebagai Barisan Anak Jati Sarawak (BARJASA) yang ditubuh pada 4 Disember 1961 dan didaftarkan pada 2 Januari 1962. Abang Mustapha dan pemimpin PANAS yang lain tidak setuju dengan penubuhan BARJASA. Ini kerana ia mencabar kewibawaan Abang Mustapha sendiri sebagai pemimpin Melayu di Sarawak (Sanib Said 1985 : 91).

REAKSI PANAS TERHADAP MALAYSIA

Rancangan Malaysia merupakan idea daripada Tengku Abdul Rahman iaitu Perdana Menteri Tanah Melayu. Idea beliau ini cuba merancang untuk menggabungkan tiga wilayah Borneo British dengan Tanah Melayu dan Singapura. Idea ini dicetuskan pada 27 Mei 1961 apabila beliau memberi ucapan di majlis makan tengah hari Persatuan Wartawan-wartawan Luar Asia Tenggara di Hotel Adelphi, Singapura (James P. Ongkili 1967 : 23). British menyokong penuh rancangan ini kerana sebelum ini rancangan pembentukan Persekutuan Borneo Utara tidak berjaya dilaksanakan. Pembentukan Persekutuan Borneo Utara ini disangsikan oleh pemimpin-pemimpin Sarawak (dan Sabah serta Brunei). Mereka melihat rancangan ini datang dari cadangan pihak luar bukannya daripada mereka sendiri (Mohamed Noordin Sopiee 2005 : 147-8). Pemimpin Dayak seperti Temenggung Oyong Lawai Jau, pada awalnya agak sangsi terhadap rancangan walaupun telah diyakini oleh pihak British (James Ritchie 2006 : 69-70).

Tentangan daripada pemimpin Sarawak (dan Sabah) ini menyebabkan Tunku Abdul Rahman telah mengadakan satu lawatan ke Sarawak pada awal bulan Julai 1961. Lawatan Tunku ini bersama-sama rombongannya telah melawat dua bandar penting di Sarawak iaitu Kuching dan Sibul (Ghazali Shafie 1998 : 41). Lawatan ini mempunyai tujuan penting untuk mendapat sokongan pemimpin utama Sarawak bagi memberi sokongan kepada pembentukan Malaysia. Antara pemimpin utama yang harus mereka yakini tentang rancangan Malaysia ialah Temenggung Jugah dan Abang Mustapha (Ghazali Shafie 1998 : 51 dan 54). Di Sibul, Tunku dan rombongan disambut oleh pemimpin Melayu, Iban dan Cina (Ghazali Shafie 1998 : 46). Tunku cuba menerangkan bahawa Malaysia merupakan satu

peluang penting bagi Sarawak untuk membangun. Beliau juga menyatakan bahawa Malaysia tidak akan menjadikan Sarawak sebagai sebuah koloni. Penduduk Sarawak pula mempunyai hak keatas negeri mereka sendiri jika Malaysia ditubuhkan (Ghazali Shafie 1998 : 51). Sementara di Kuching pula lawatan beliau juga disambut oleh pemimpin-pemimpin tempatan seperti Abang Mustapha. Abang Mustapha yang pada mulanya tidak memberi sokongan kepada rancangan pembentukan Malaysia tetapi telah berubah fikiran apabila Tunku memberi penerangan kepada beliau. Tunku telah menyakini beliau bahawa Malaysia sebagai satu rancangan yang baik untuk Sarawak. Akhirnya, setelah dihalusi dan difikir secara mendalam tentang buruk baik Malaysia maka Abang Mustapha menyatakan sokongannya terhadap Malaysia (Ghazali Shafie 1998 : 54). Perkara pokok yang menjadikan Abang Mustapha memberi sokongan kepada rancangan Malaysia ialah tentang melindungi hak bumiputera. Abang Mustapha sedar bahawa kedudukan keistimewaan Orang Melayu yang dinyatakan dalam pelebagaan Tanah Melayu diharap akan dikembangkan kepada penduduk bumiputera di Sarawak (Margaret Clark Roff 1974 : 66). Perkara ini juga merupakan agenda utama dalam perjuangan PANAS. Mereka inginkan satu perlindungan kepada penduduk bumiputera untuk bagi mengharungi masa depan mereka selepas merdeka (Suffian Mansor, Awang Azman & Ahmad Kamal, 2019 : 12). Kelemahan kaum bumiputera membuatkan Abang Mustapha sedar bahawa kemerdekaan yang boleh persetujuan adalah dengan melindungi hak-hak bumiputera agar mereka boleh hidup lebih seiringan dengan orang Cina di negeri Sarawak.

Hasil dari sokongan PANAS ini beberapa delegasi PANAS telah dibawa melawat ke Tanah Melayu untuk melihat pembangunan di Tanah Melayu selepas merdeka dan fungsi-fungsi kerajaan pusat dan negeri (*Sarawak by The Week*, 20-26 Ogos 1961 : 24). Mereka amat tertarik dengan kemajuan pesat di Tanah Melayu dan sistem demokrasi yang telah diamalkan oleh kerajaan Tanah Melayu. Sokongan PANAS kepada rancangan Malaysia juga kerana soal keselamatan. Utusan Sarawak pernah menyatakan bahawa komunis menjadi ancaman utama Sarawak jika ia merdeka sendirian (Utusan Sarawak 29 Jun 1961 : 2). Oleh kerana itu, satu cara yang dapat menyekatkan penyebaran pengaruh komunis di Sarawak ialah menyertai Malaysia. Abang Othman, Setiausaha Agong PANAS di Kampung Salak, Kuching pernah menyatakan bahawa;

Kita menyokong Rancangan Malaysia itu dan menghendaki kemerdekaan kita. Serentak dengan perchantuman dalam Persekutuan Malaysia kelak, dan dengan chara yang demikian maka dapat-lah dielakkan tiap2 peluang untuk orang komunis hendak merebutkan kuasa dalam Sarawak (Utusan Sarawak 5 Disember 1961 : 2).

Seriusnya Abang Mustapha menyokong penyertaan Malaysia boleh digambarkan dalam perbahasan beliau dalam Council Negri pada tahun 1962. Dalam perbahasan ini beliau menyatakan bahawa penyertaan Sarawak dalam Malaysia adalah penting umpama “... *as a matter of life and death by majority of the indigenous people of this country, and on which also lie their future survival and well-being (Council Negri Debates, Official Report, 26th, 27th, and 28th September, 1962).*” Dalam hal ini beliau meletakkan bahawa komunis sebagai perkara yang mengancam keselamatan dan kestabilan Sarawak. Abang Mustapha berusaha bersungguh-sungguh untuk menjayakan rancangan ini dan mengakui bahawa majoriti penduduk Sarawak menyokong Malaysia. Beliau juga tidak suka tindakan penentang Malaysia iaitu kumpulan *United Front* yang dianggotai oleh Parti Rakyat Brunei, *National Kadazan Organization* (UNKO) dan SUPP yang membawa isu ini ke Pertubuhan Bangsa-bangsa Bersatu (PBB) (*Council Negri Debates, Official Report, 26th, 27th, and 28th September, 1962*). Namun demikian, masalah besar bagi kepimpinan Abang Mustapha dan PANAS adalah kesepakatan penduduk Melayu menyokong PANAS. Keadaan ini membimbangkan pemimpin-pemimpin Perikatan Tanah Melayu. Ghazali Shafie yang merupakan salah seorang arkitek pembinaan Malaysia melihat keadaan di Sarawak khususnya sokongan terhadap PANAS amat membimbangkan. Beberapa pemimpin muda Melayu Sarawak tidak mempunyai minat mendalam dalam memberi sokongan kepada Abang Mustapha dan PANAS. Ini kerana mereka tidak mendapat kesempatan untuk berbincang dengan Abang Mustapha tentang hal-hal pepaduan dan rancangan Malaysia (Ghazali Shafie 1998 : 148-9).

Kekuatiran Ghazali berkenaan dengan pepecahan perpaduan Orang Melayu yang akan membawa masalah kepada rancangan Malaysia. Kegusaran beliau ini menjadi kenyataan apabila sekumpulan pemimpin Melayu-Melanau menubuh BERJASA. Namun demikian, beliau merasa lega kerana BERJASA ditubuhkan untuk memberi sokongan kepada rancangan Malaysia (Ghazali Shafie 1998). Dalam perkara ini kenyataan Abang

Mustapha ini merupakan satu rasa cabaran yang hebat terhadap kepimpinan beliau untuk menyatukan Orang Melayu.

PANAS DAN SAP

Secara umumnya, sejak tahun 1962 rancangan Malaysia secara beransur-ansur mendapat sokongan yang kuat daripada pemimpin-pemimpin bumiputera Sarawak. Menurut Mohamed Noordin Sopiee, sokongan terhadap rancangan Malaysia bertitik tolak daripada beberapa perubahan politik di Asia Tenggara. Perubahan-perubahan ini termasuk usaha-usaha pemerintah Indonesia untuk mengambil Irian Jaya daripada pihak Belanda pada awal tahun 1962. Selepas itu, tuntutan Filipina keatas Sabah yang disahkan Dewan Perwakilan Filipina pada April 1962. Manakala pada akhir tahun 1962 pula revolusi Brunei yang menjalar ke wilayah Sarawak (Mohamed Noordin Sopiee 2005 : 148-9). Ancaman-ancaman seumpama ini menyebabkan pemimpin-pemimpin Sarawak (dan Sabah) mula mengakui bahawa Malaysia mampu memberi kesejahteraan ekonomi dan pertahanan kepada mereka. Dengan itu juga mengendurkan sikap sangsi terhadap isu-isu ‘Tanah Melayu menjajah Sarawak’ dan dominasi Orang Melayu keatas Sarawak. Walau bagaimanapun ancaman-ancaman yang dinyatakan oleh Mohamed Noordin ini harus ditambah dengan ancaman dalaman (Habid’s Buhigiba, Suffian & Mohd, 2019 : 164). Isu komunis walaupun kecil tetapi penduduk tempatan melihat isu itu sebagai satu yang serius. Seperti yang dinyatakan oleh Abang Othman dalam ucapannya di Kampung Salak diatas menunjukkan bahawa Malaysia mampu mengelakkan Sarawak jatuh ke tangan komunis.

Dengan adanya isu-isu keselamatan seumpama ini, maka kebanyakan pemimpin-pemimpin Sarawak menerima Malaysia sebagai alternatif untuk melindungi Sarawak daripada jatuh ke tangan komunis. Parti-parti tradisional Iban iaitu PESAKA juga tertarik dengan rancangan ini (*Utusan Sarawak* 30 Ogos 1962). Temenggung Oyong Lawai Jau yang pada asalnya sangsi terhadap Malaysia juga menerima Malaysia sebagai alternatif terbaik untuk Sarawak. Perkara ini disentuh beliau dalam perdebatan Council Negri seperti berikut, “... , *since there is nothing else better than the Malaysia Plan, I feel it is enevitable that it should be materialized (Council Negri Debates, Official Report, 26th, 27th, and 28th September, 1962).*”

Begitu juga dengan SNAP. Pemimpin mereka iaitu Stephen Kalong Ningkan berpendapat ancaman komunis amat bahaya pada Sarawak maka lebih baik Sarawak menyertai pembentukan Malaysia, “[w]e feel that Sarawak should joint the Federation of Malaysia to protect itself from being dominated by the Communist (James P. Ongkili 1967 : 84)”. Manakala BARJASA pula telah menerima cadangan tersebut pada tahun 1962 (*Utusan Sarawak*, 17 Mei 1962). Hanya SUPP sahaja yang menentang keras Malaysia.

Untuk mengalih pandang Orang Cina daripada memberi sokongan hanya kepada SUPP maka *Sarawak Chinese Association* (SCA) ditubuhkan pada Ogos 1962 untuk membela nasib Orang Cina didalam perjuangan menerima Malaysia (Mohamed Noordin Shopiee 2005 : 150). Ling Bing Siew, salah seorang pemimpin SCA, telah menyatakan dalam

Council Negri bahawa:

... *Malaysia must and will be established. We will have nothing to lose but gain. In Malaysia, Sarawak will become an independent State and through Malaysia we will have much more to gain financially and economically. It is futile to decry the inevitable or attempt to disrupt it.*

(*Council Negri Debats, Official Report*, 26th, 27th, and 28th September, 1962 : 33).

Walaupun sokongan parti-parti ini banyak keatas rancangan Malaysia, isu pepecahan tetap berlaku kerana masalah personaliti dan siapakah yang perlu mengapalai rancangan ini. Akhirnya, pemimpin-pemimpin Tanah Melayu sendiri melawat Sarawak dan mencadangkan pembentukan perikatan dikalangan parti-parti ini. Akhirnya, kelima-lima parti pro-Malaysia ini telah disatukan dalam Perikatan Sarawak (SAP) pada hujung tahun 1962.

JADUAL 1. Pecahan Anggota SAP dalam Jawatankuasa Pusat SAP Pertama

Komponen Parti SAP	P	NP	SA	B	PNG	AJK Biasa	Jumlah
PESAKA	1	1	-	-	-	5	7
SNAP	-	-	1	-	1	3	5
SCA	-	1	-	1	-	3	5
BARJASA	-	1	-	-	-	4	5
PANAS	-	1	-	-	-	3	4

Petunjuk

P - Pengerusi
 NP - Naib Pengerusi
 SA - Setiausaha Agong
 B - Bendahari
 PNG - Pegawai Penerangan
 AJK biasa - Ahli Biasa

Namun demikian, perikatan ini tidaklah menunjukkan pepaduan yang kental. PANAS yang mempunyai cita-cita tinggi untuk mengetuai SAP ini telah disingkirkan daripada menguasai SAP.

Jadual 1 diatas menunjukkan bilangan penyertaan parti-parti yang menyertai jawatankuasa pusat SAP. Daripada keseluruhan jumlah-jumlah ahli yang terlibat dalam jawatankuasa ini PANAS mempunyai penyertaan terkecil. Manakala Abang Mustapha hanya dilantik sebagai ahli jawatankuasa. Sementara itu, Leong Ho Yuen yang hanya memegang jawatan naib presiden PANAS telah dilantik sebagai salah seorang naib presiden SAP. Selain itu, PANAS juga tidak berpuas hati dengan tindakan pembahagian kerusi sedikit (untuk PRN 1963) kepada mereka oleh pihak SAP (James P. Ongkili 1974 : 59). Akhirnya, pada 15 April 1963, PANAS bertindak untuk keluar daripada SAP.

Tindakan PANAS ini mengejutkan pemimpin-pemimpin Tanah Melayu. Mereka bimbang PANAS

mengambil tindakan ini untuk menentang Malaysia (*Sarawak Gazette* 30 April, 1963 : hlm.74). Tambahan lagi PRN Sarawak yang akan diadakan pada tahun tersebut. Akhirnya, delegasi Perikatan Tanah Melayu turun padang untuk membantu SAP mengadakan kempen PRN. PANAS berpendapat tindakan pihak Perikatan Tanah Melayu membantu calon-calon SAP sebagai tindakan mencampuri urusan negeri Sarawak (*Sarawak Gazette* 31 Disember 1963 : 332). Keluarnya PANAS daripada SAP memberi peluang kepada saingannya iaitu BARJASA untuk menyerang PANAS. Sepanjang PRN 1963 itu kedua-dua parti telah berdebat dan bertikam lidah. BARJASA mengkritik Abang Mustapha sebagai golongan tidak demokratik dan autokratik (Sanib Said 1989 : 99). Manakala PANAS mengecam BARJASA diibaratkan sebagai parti yang berlagak berpengaruh sedangkan ia hanyalah parti muda dan tidak tahu apa-apa tentang pentadbiran negara (*Utusan Sarawak*, 11 Mei 1963).

Salah satu sebab kedatangan delegasi Perikatan Tanah Melayu adalah untuk menyangkal kenyataan Abang Mustapha bahawa perjuangan PANAS mendapat restu daripada Tunku Abdul Rahman. Perkara ini telah disebarikan oleh PANAS di sepanjang kempennya. Propaganda ini sedikit sebanyak membolehkan PANAS menangkis serangan daripada SAP dan Perikatan Tanah Melayu yang bertali-arus mengkritik PANAS dan Abang Mustapha. Untuk lari daripada serangan ini juga PANAS mendakwa bahawa PANAS keluar dengan tujuan mempertahankan rancangan Malaysia untuk melawan SUPP. Secara umumnya jika diamati dengan teliti mengapa PANAS keluar daripada SAP ialah mereka keluar bukannya menentang rancangan Malaysia. Sebab yang jelas adalah untuk menentukan masa depan lebih cerah bagi PANAS untuk menguasai Sarawak setelah disisihkan oleh anggota SAP. Apa yang dimaksudkan dengan peluang lebih cerah adalah untuk menawan lebih banyak kerusi dan menguasai Council Negri. Dari sini mereka boleh membuktikan bahawa PANAS bukannya parti sebarangan. Ini mungkin matlamat Abang Mustapha dan PANAS untuk menguasai kerajaan negeri Sarawak selepas merdeka.

Namun demikian, harapan ini nampaknya gagal dengan adanya sokongan delegasi Perikatan Tanah Melayu terhadap SAP yang bukan setakat sokongan moral tetapi juga sokongan wang. Keputusan PRN Sarawak yang mempunyai tiga tingkat ini memberi PANAS 59 kerusi daripada 429 kerusi. Secara kasarnya, PANAS menguasai 14 peratus kerusi dengan 28,242 undi. Kebanyakan kerusi yang dimenangi oleh PANAS ini di kawasan Melayu, Bahagian Pertama (Sami Bin Nor 1994: 40). Keadaan ini agak genting bagi *survival* PANAS kerana mereka perlu melalui satu lagi peringkat iaitu pemilihan majlis penasihat bahagian sebelum ahli-ahli Council Negri dilantik. Sementara itu, BARJASA meneruskan serangannya keatas PANAS dengan cuba memadamkan kejayaan PANAS di

Bahagian Pertama dengan memberi sokongan kepada SUPP (*Utusan Sarawak*, 6 Jun 1963). PANAS yang dalam keadaan genting telah cuba mengadakan rundingan dengan SUPP. Kedua-dua parti ini bersetuju secara prinsipnya untuk berkerjasama untuk tujuan untuk membentuk kerajaan negeri dan mengadakan pungut suara bagi cadangan Malaysia. Strategi mereka menurut Ching Ung-ho adalah untuk menguasai majlis penasihat bahagian Pertama dan Ketiga untuk menguasai 21 kerusi daripada 42 kerusi Council Negri (Ching Ung-Ho 1997: 77). Antara syarat-syarat yang dipersetujui oleh kedua-dua pihak ialah:

1. Pembahagian kerusi Council Negri adalah 11 SUPP dan 10 PANAS.
1. SUPP akan mengambil-alih jawatan ketua menteri dan PANAS sebagai timbalan ketua menteri. Manakala jawatan-jawatan menteri kabinet akan dikongsi secara bersama.
2. Dalam pemilihan di Majlis Perbandaran Kuching, SUPP akan menamakan pengerusinya tetapi PANAS akan menamakan naib pengerusinya. Bagi Majlis Luar Bandar Kuching, PANAS akan menamakan pengerusinya dan SUPP menamakan naib pengerusinya.
3. Jika kedua-dua parti gagal membentuk kerajaan, maka satu kerjasama pembangkang akan dibentuk (Ching Ung-Ho 1997).

Sekiranya syarat-syarat ini disetujui oleh PANAS, ia menunjukkan betapa PANAS terhimpit daripada mengekalkan kedudukannya dalam politik Sarawak. Tekanan daripada SAP amat kuat cuba untuk menafikan kejayaan PANAS. PANAS tidak mempunyai banyak pilihan selain bersetuju akan syarat-syarat ini. Apa yang penting bagi PANAS ialah *survival* partinya. Maka perlu diadakan rundingan ini untuk tujuan tersebut. Walau bagaimanapun, SAP tetap lebih kuat daripada SUPP dan PANAS kerana SAP berjaya menyakini ramai calon bebas untuk menyokong SAP.

JADUAL 2. Pembahagian Ahli-ahli Majlis setiap Bahagian

	Jumlah Kerusi	SAP	PANAS	SUPP	Bebas
Bahagian Pertama	25	1	11	10	3
Bahagian Kedua	22	19	1	0	2
Bahagian Ketiga	27	13	0	8	6
Bahagian Keempat	22	7	0	4	11
Bahagian Kelima	12	0	0	0	12

Sumber: Robert O. Tilman, "Election in Sarawak", *Asian Survey*, Vol.3, No.10. (Oct., 1963), hlm.516.

Pada peringkat Majlis Penasihat Bahagian menunjukkan bahawa kedua-dua parti agak ketinggalan dalam usaha menguasai kerajaan negeri (lihat jadual 2).

Jika diteliti dengan teliti Jadual 2, jelas menunjukkan Pakatan PANAS dan SUPP gagal mengatasi jumlah SAP terutama dalam Bahagian Kedua, Ketiga dan Keempat serta Kelima. Keadaan dalam Majlis Penasihat ini menentukan nasib PANAS serta sekutunya dalam Council Negri. Kedua-dua parti ini berjaya menguasai kesemua kerusi di Bahagian Pertama dengan 5 kerusi masing-masing bagi SUPP dan PANAS. Bahagian lain pula dikuasai sepenuhnya oleh SAP. Dengan itu juga mereka gagal menguasai kerajaan negeri (Suffian Mansor & Awang Azman 2019 : 129). Dalam hal ini PANAS terpaksa menerima kesan negatif daripada berpakat dengan SUPP. Serangan dan tuduhan yang datang daripada BARJASA telah menuduh PANAS sebagai pengkhianatan terhadap orang Melayu. Poster-poster ditampal di bandar Kuching dengan kata-kata mengecam PANAS seperti berikut "*Panas sold Malays to SUPP*," "*Mr. D.B. Panas sails to Peking to sell Sarawak to uncle Mao Tze Tung*" dan "*All Panas leaders are traitors* (The Sarawak Tribune 16 July 1963 : 2)".

Ini merupakan pengorbanan terpaksa dilakukan oleh PANAS untuk terus hidup dalam arena politik Sarawak. Pakatan dengan SUPP seolah-olah satu yang pelik tetapi penting bukan sahaja PANAS tetapi SUPP. Lima ahli Council Negri PANAS adalah:

1. Abang Haji Mustapha Abang Haji Moasili
4. Abang Othman Abang Haji Moasili
5. Abang Haji Abdul Rahim Abang Haji Moasili
6. Leong Ho Yuen
7. Dagok ak. Randen

Komposisi kaum ahli Council Negri dari PANAS adalah terdiri daripada tiga Melayu, seorang masing-masing Cina dan Bidayuh.

KESIMPULAN

Secara keseluruhannya senario politik Sarawak pada akhir 1950-an dan awal 1960-an sebagai satu cabaran kepada penduduk Sarawak untuk berpolitik. Hal ini dikatakan demikian kerana pihak British telah mempunyai rancangan untuk memberi atau melatih penduduk Sarawak ke arah berkerajaan sendiri dan seterusnya kemerdekaan. Dalam masa yang sama Sarawak masih lagi terlalu mentah dalam

politik berparti dan banyak lagi masalah belum diselesaikan untuk menuju ke arah berkerajaan sendiri dan kemerdekaan. Kemunduran penduduk bumiputera Sarawak dalam bidang sosio-ekonomi merupakan masalah paling besar bagi penduduk bumiputera untuk menyahut rancangan pihak British ini. Manakala penubuhan SUPP dilihat sebagai satu lagi cabaran kepada penduduk bumiputera untuk menubuh organisasi politik. Oleh kerana bimbang akan penguasaan kaum Cina dalam politik, maka penduduk bumiputera menubuh parti politik mereka sendiri. Abang Mustapha memulakan langkah untuk memimpin penduduk bumiputera berpolitik dengan menubuhkan Parti Negara Sarawak atau ringkasnya PANAS.

PANAS membawa dasar lebih sederhana dalam memperjuangkan kepentingan penduduk bumiputera khususnya dan penduduk Sarawak amnya. Dengan mengambil kira masalah kaum bumiputera maka Abang Mustapha menyarankan agar proses berkerajaan sendiri dan kemerdekaan dijalankan secara berperingkat-peringkat. Ia juga menyarankan agar satu usaha dibuat untuk menyatukan semua kaum-kaum yang berada di Sarawak. Pemimpin PANAS bimbang akan masalah yang akan dihadapi oleh Sarawak jikalau ia diberi kemerdekaan. Ini kerana penduduk bumiputera belum lagi kukuh untuk berpolitik. Oleh sebab inilah PANAS merupakan antara parti awal yang menyokong rancangan Malaysia. Bagi pemimpin PANAS, rancangan Malaysia merupakan langkah terbaik untuk membimbing penduduk bumiputera ke arah kemajuan sosio-ekonomi dan seterusnya melatih mereka dalam usaha berkerajaan sendiri.

Namun demikian, PANAS mempunyai nasib yang sama dengan SUPP kerana ianya mulai dicurigai oleh penduduk bumiputera sendiri. Oleh kerana itu, PANAS dikritik sebagai parti Melayu. Keadaan ini merupakan satu perkara yang biasa berlaku dalam sebuah masyarakat berbilang kaum seperti Sarawak. Kaum-kaum tertentu juga ingin menubuhkan parti mereka sendiri dan bertujuan untuk membela nasib kaum mereka tanpa bergantung kepada kaum lain. SNAP dan PESAKA merupakan salah satu contoh kegigihan pemimpin Iban untuk membela nasib mereka sendiri. Namun demikian, orang Melayu juga bukannya seratus peratus menyokong PANAS. Ini kerana penubuhan BARJASA merupakan salah satu reaksi balas golongan anti-penyerahan kepada kewujudan PANAS. Manakala penubuhan Malaysia pula menghilangkan sokongan orang Cina ke atas PANAS. Hal ini dikatakan demikian kerana dalam

usaha pihak Tanah Melayu untuk memecahkan sokongan orang Cina ke atas SUPP maka mereka menarik beberapa orang pemimpin Cina dari PANAS untuk menubuh SCA.

Akhirnya, PANAS yang pada prinsipnya parti berbilang kaum telah menjadi parti Melayu. Tetapi tidak sepenuhnya mendapat sokongan orang Melayu kerana penubuhan BARJASA menunjukkan orang Melayu tidak sepenuhnya menyokong PANAS. Saingan dengan BARJASA ini menyebabkan PANAS terpaksa berjuang bersendirian apabila meninggalkan SAP. PANAS terpaksa memilih lawan bagi mengekalkan kedudukannya sebagai sebuah parti yang masih lagi relevan di Sarawak ketika itu.

NOTA

1. Sebuah suruhanjaya yang ditubuhkan untuk meninjau pendapat penduduk Sabah dan Sarawak mengenai rancangan penubuhan Malaysia.
2. Beliau merupakan pemimpin kaum Melayu yang mempunyai kedudukan yang tinggi dalam institusi politik dan sosial masyarakat Melayu Sarawak. Beliau dilahirkan pada Mac 1906 di Simangang, Bahagian Kedua, Sarawak. Abang Mustapha merupakan anak kepada Datuk Hakim Abang Haji Moasili. Pendidikan awal yang diperolehi oleh beliau adalah di St. Joseph dan St. Thomas di Kuching. Kemudiannya, beliau mendalami pendidikan di Mekah dalam bidang undang-undang Syariah. Sekembalinya beliau dari Timur Tengah, beliau ditugaskan untuk menjadi guru di Saribas sebelum berkhidmat dalam perkhidmatan kerajaan Brooke pada tahun 1925. Dalam tahun 1941 beliau dilantik sebagai Datuk Pahlawan dan pada Jun, 1946 sebagai Abang Mustapha. Selepas perang dunia kedua tamat, beliau merupakan orang yang memberi sokongan kepada penyerahan Sarawak kepada pihak British. Selepas itu, beliau aktif dalam pentadbiran kerajaan Sarawak dibawah pemerintahan British. Beliau juga adalah penyokong penubuhan Malaysia. Beliau meninggal dunia pada tahun 1964.
3. Dukau adalah pemimpin kaum Bidayuh dan juga bekas ahli Council Negri.

RUJUKAN

- Chin Ung-Ho. 1997. *Chinese Politics In Sarawak: A Study of The Sarawak United People's Party*. Oxford: Oxford University Press.
- CO 1030/1208 *Extract From P.I. Report (Sarawak)* – June 1961.
- CO 1030/1208 *Extract From P.I. Report (Sarawak)* – May 1961.
- CO 1030/1208 *Extract From Sarawak Montly Intelligence Report* – April 1961.
- CO 1030/1208 *Extract From Sarawak P.I. Report* – December 1960.

- CO 1030/1208 *Extract From Sarawak P.I. Report* – December 1961.
- CO 1030/1208 *Extract From the Sarawak Local Intelligent Report* - November 1960.
- CO 1030/1209 *Sarawak Montly Intelligence Report Montly* - May, 1962.
- Council Negri Debates, Official Report*, 17th, 18th, and 19th August, 1960. Kuching: The Council.
- Council Negri Debates, Official Report*, 26th, 27th, and 28th September, 1962.
- Ghazali Shafie. 1998. *Ghazali Shafie's Memoir on the Formation of Malaysia*. Bangi: Penerbitan Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Haibd's Buhigiba Bin Mohamad Bustamam, Suffian Mansor & Mohd Bin Samsudin. 2019. Reaksi Masyarakat Limbang Terhadap Rancangan Pembentukan Malaysia Melalui Siasatan Suruhanjaya Cobbold 1962. *Akademika* 89(1) : 161-173.
- Leigh, Michael B. 1988. *The Rising Moon: Political Change in Sarawak* (Kuala Lumpur: Antara Book Company).
- Mohamed Noordin Sopiee. 2005. *From Malayan Union to Singapore Separation: Political Unification in the Malaysia Region 1945-1965*. Kuala Lumpur: University Malaya Press.
- Mohammad Hasbie Sulaiman. 1993. *Perjuangan Anti-Cession Sarawak: Peranan Utama Persatuan Kebangsaan Melayu Sarawak*. Kuching: Persatuan Kebangsaan Melayu Sarawak.
- Ong Kee Hui. 1998. *Footprints in Sarawak: Memoirs of Tan Sri Datuk (Dr) Ong Kee Hui 1914 to 1963*. Kuching: Research & Eesource Centre.
- Ongkili, James P., 1967. *The Borneo Response to Malaysia 1961-1963*, Singapore: Donald Moore Press Ltd.
- Ongkili, James P., 1974. *Modernization in East Malaysia 1960-1970*. Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1974.
- Reece, Bob, 1993. *Datu Bandar Abang Haji Mustapha of Sarawak: Some reflections of his life and times*. Kuching, Sarawak Literary Society.
- Reece, Robert. 1983. "Political Pioneers," *Our Sarawak*. Kuching: Persatuan Kesusasteraan Sarawak.
- Report of The Commission of Enquiry, North Borneo And Sarawak*. 1962. Hertfordshire: Knebworth House.
- Ritchie, James, 2006. *Temenggong Oyong Lawai Jau: A Paramount Chief in Borneo*. Kuching: James Ritchie.
- Roff, Margaret Clark, 1974. *The Politics of Belonging: Political Change in Sabah and Sarawak*, (Kuala Lumpur, Oxford University Press.
- Sami Bin Nor. 1994. *Perjuangan Politik Haji Sami Bin Nor*, Kuching: Tuan Haji Sami Bin Nor.
- Sanib Said. 1985. *Malays Politics in Sarawak 1946 – 1966: The Search for Unity and Political Ascendancy*. Singapura, Oxford University Press.

- Sanib Said. 1989. Melayu Di Bawah Brooke, 1841-1941: Mulanya Kejatuhan Sosio-Politik Melayu. *The Sarawak Museum Journal*, Vol. XL, No.61 (New Series) 1989, Part II: 80 – 110.
- Sarawak Annual Report. 1960.* 1960. Kuching: The Government Printing Office.
- Sarawak by The Week*, 13 Julai - 6 Ogos 1960, No.32/60.
- Sarawak by the Week*, 17-23 April 1960, No. 17/60.
- Sarawak by the Week*, 17-23 April 1960, No.17/60.
- Sarawak by The Week*, 20-26 Ogos 1961, No.34/61.
- Sarawak by the Week*, 26 November- 2 Disember 1961, No. 48/61.
- Sarawak Gazette*, Vol.LXXXIX, No.1262, 30 April, 1963.
- Sarawak Gazette*, Vol.LXXXIX, No.1270, 31 Disember, 1963.
- Suffian Mansor & Awang Azman Awang Pawi. 2019. Pelaksanaan Penggunaan Bahasa Melayu di Sarawak: Antara Hak Negeri dan Kepentingan Nasional (1963-1966), *Akademika* 89(1) : 125-135.
- Suffian Mansor, Awang Azman Awang Pawi & Ahmad Kamal Ariffin Mohd. Rus. 2019. "Impian Sarawak" Menjadi Demam Adenan: Kegagalan Strategi Pembangkang dalam Pilihan Raya Sarawak ke-11, *Akademika* 89(3): 3-14.
- The Danger Within: A History of the Clandestine Communist Organization in Sarawak.* 1963. Kuching: Sarawak Information Service.
- The Sarawak Tribune*, 15 June 1959.
- The Sarawak Tribune*, 16 July, 1963.
- The Sarawak Tribune*, 17 January 1961.
- The Sarawak Tribune*, 19 Februari 1960.
- The Sarawak Tribune*, 2 August 1960.
- The Sarawak Tribune*, 27 April 1960.
- The Sarawak Tribune*, 28 May 1959.
- The Sarawak Tribune*, 3 Ogos 1960.
- The Sarawak Tribune*, 8 May 1961.
- Utusan Sarawak*, 1 Mac 1960.
- Utusan Sarawak*, 11 Mei 1963.
- Utusan Sarawak*, 14 Jun 1962.
- Utusan Sarawak*, 15 Oktober 1960.
- Utusan Sarawak*, 16 April 1960.
- Utusan Sarawak*, 17 Mei 1962.
- Utusan Sarawak*, 19 Januari, 1960.
- Utusan Sarawak*, 19 Julai 1960.
- Utusan Sarawak*, 2 Ogos 1960.
- Utusan Sarawak*, 22 September 1960.
- Utusan Sarawak*, 23 Julai 1960.
- Utusan Sarawak*, 23 Ogos 1960.
- Utusan Sarawak*, 24 September 1960.
- Utusan Sarawak*, 27 September 1960.
- Utusan Sarawak*, 29 Jun 1961.
- Utusan Sarawak*, 30 Ogos 1960.
- Utusan Sarawak*, 30 Ogos 1962.
- Utusan Sarawak*, 30 Jun, 1962.
- Utusan Sarawak*, 5 Disember 1961.
- Utusan Sarawak*, 5 Januari, 1960.
- Utusan Sarawak*, 6 Jun 1963.
- Utusan Sarawak*, 6 Oktober 1960.

Suffian Mansor (corresponding author)
 Center for History Politics and Strategic Studies
 Faculty of Social Sciences And Humanities
 Universiti Kebangsaan Malaysia
 Email:suffian@ukm.edu.my

Received: 2 February 2021